

СТАН ЦУКРОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ ЗА ЧАСІВ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ (1917-1919 рр.)

Розглянуто стан цукрової промисловості за часів української державності (1917-1919 рр.), висвітлено кризові тенденції в галузі та акцентовано увагу на економічній політиці урядів.

Ключові слова: цукрова промисловість, українська революція, економічна криза, державна монополія.

Рассмотрено состояние сахарной промышленности во времена украинской государственности (1917-1919 гг.), отражены кризисные тенденции в отрасли и акцентировано внимание на экономической политике правительств.

Ключевые слова: сахарная промышленность, украинская революция, экономический кризис, государственная монополия.

The article examines the state of the sugar industry during the Ukrainian statehood (1917-1919), highlights the crisis tendencies in the field and focuses on the economic policy of governments.

Key words: sugar industry, the Ukrainian revolution, economic crisis, the state monopoly.

Перша світова війна докорінно змінила народне господарство Російської імперії, в тому числі й українських губерній. Спостерігається занепад промисловості, транспорту, аграрного сектору, що посилюється під час революційних подій. Кризові тенденції не минули й цукрову промисловість, тому завданням нашої статті є спроба розглянути становище цукрової галузі в даний період.

Увага вітчизняної історіографії була прикута переважно до загальних питань сільськогосподарського виробництва [1], продовольчої кризи [2; 3], фінансової та податкової політики [4-6] напередодні та під час революції. Лише незначна кількість дослідників у різні періоди так чи інакше звертала увагу на дослідження цукрової промисловості в революційну добу, серед яких можна виокремити Г. К. Архипова, М. І. Ксензенко, Т. Ю. Герасимова [7-9].

Під час лютневої революції 1917 року українські виробники цукру покладали великі надії на скасування попередньої економічної політики і очікували, що нова демократична влада принесе певні зміни в організацію сільськогосподарського виробництва. Однак реальність була іншою: господарський безлад не припинявся, проблеми постачання української промисловості усім необхідним не лише не зменшилися, але

й прийняли жахливі розміри внаслідок перманентного процесу розвалу залізничного господарства, паливного дефіциту, браку металів та інших проявів економічної руйнації. Цукрова промисловість, яка органічно була поєднана із сільським господарством, зіштовхнулася з безладом через так звану демократизацію органів сільського самоуправління.

На місцях під різними назвами виникали комітети – виконавчі, продовольчі, земельні – без чіткого визначення їх компетенції. Вони не визнавали жодних відносин підпорядкованості і відповідальності перед органами центральної влади і фактично зосередили всю владу у своїх руках, будучи мало досвідченими у питаннях управління державою. У багатьох випадках ці комітети нерідко ставали зброєю у руках особистостей з кримінальним минулим. Так зване «правоторення знизу» обійшлося українській цукровій промисловості надто дорого. Насильницьке відсторонення від керівництва 50 найкращих директорів цукрових заводів, сотень посадовців та економістів дезорганізувало і знесиловало виробництво, викорінювало підприємництво. Тисячі десятин землі насильницьким шляхом перейшли в оренду селянам за низькими цінами. Землі, призначені під буряки, примусово здавалися

під зернові культури і через це унеможлилювалося їх використання. Найбільш відчутну шкоду цукровому виробництву завдали земельні комітети, які виступали у ролі регуляторів розміру заробітної плати, коли ціни на працю у першій половині 1917 року були підвищені у 5-6 разів порівняно з 1916 роком [10, с. 60]. Правління товариства Березинського цукрового заводу Київської губернії, подаючи прохання міністру фінансів від 16 листопада 1917 року, констатувало, що підприємству не вистачає обігових коштів, тому що поряд з труднощами військового часу робітники знову висувають вимоги підвищення оплати праці, через що вартість переробки кожного берківця буряка збільшується на 4-5 руб., а необхідність сплачувати заробітну плату була першочерговою, так як робітники могли розгромити завод [11, арк. 6]. Таким чином, дорожнеча робочих рук збільшувала собівартість продукції, що призводило до зростання цін.

Цьому також сприяла і політика Міністерства землеробства, яке 16 липня 1917 року ухвалило і санкціонувало передачу земель селянським комітетам. Непродумана політика Міністерства землеробства вела до розладу господарства, збільшення вартості робочої сили і в кінцевому підсумку – дорожнечі продуктів харчування. Натомість Міністерство продовольства прагнуло шляхом запровадження інституту твердих цін утримати їх безмірне зростання. Наприклад, для нового врожаю 1917 року була залишена без змін ціна 1916 року [10, с. 60]. Незважаючи на фіксацію оптових цін на місцях виробництва, міністерство констатувало, що роздрібні ціни на споживчих ринках продовжують нестримно зростати [12, арк. 41]. Це підкреслює недосконалість форми економічної організації, незлагодженість дій відомств і неконтрольованість ситуації.

На місцях продовольчі управи займалися розподілом цукру серед населення, поділивши його на три категорії: сільське, міське й висококваліфіковане, до яких відносилося населення міст понад 500 тис. мешканців, а також робітники, які працювали на підприємствах, пов'язаних з обороною. На червень 1917 року були встановлені розміри видачі цукру на одну особу: для

сільського населення $\frac{5}{6}$ фунта у місяць, $\frac{1}{2}$ фунта для міського та 2 фунта – для висококваліфікованого населення [12, арк. 2]. Але вже на середину грудня 1917 року продовольчі управи отримали дозвіл на збільшення видачі цукру населенню України втричі за картками чи іншим встановленим способом розподілу. Додатково, понад встановленої норми, видавали сільському населенню $\frac{1}{2}$ фунта, міському – 3 фунта, у великих містах – по 4 фунти на особу в місяць [12, арк. 45].

Постанова Тимчасового уряду від 14 вересня 1917 року «Про запровадження цукрової монополії» оголошувала виключним правом казни продаж цукру в країні, а також його експорт та імпорт. Державні органи мали право проводити продаж цукру із заводів, складів і казенних лавок. За їх дорученням могли продавати цукор на комісійних умовах також кооперативні магазини і приватні торговці. Загальне керівництво цукрової монополії здійснювалося міністерством фінансів. Така монополія залишала за цукровиробниками вирішальне право у виробництві цукру.

Відповідне розпорядження приймає уряд УНР, де вказувалося: «Цукрову монополію, що заведена з 1-го листопада 1917 року, на підставі закону з 14 вересня 1917 року визнати на території Української Народньої Республіки виключним правом Державного Скарбу Української Народньої Республіки» [13].

На початок 1918 року відбувається різкий спад цукрової промисловості, через революційні соціалістичні експерименти Центральної Ради та більшовиків 1917-1918 років, а також присутність на території України австро-німецьких військ. Однак, навіть за такої ситуації, в умовах інфляції та знецінення грошей, саме цукор стає альтернативною валютою. Гетьманський уряд, розуміючи важливість цукрового виробництва для країни, і, виходячи з потреби виконання зовнішньоторговельних зобов'язань за торгівельною угодою з Центральними державами, забезпечення внутрішнього ринку, одразу ж взяв важелі цукрового виробництва в свої руки. Вже на початку травня 1918 року урядом видана Постанова про вилучення з ужитку на ринку

цукру вільного продажу і з 7 травня встановлена державна монополія на цукрову промисловість [9, с. 237], яка дала підвищення ставок непрямих податків і замінила відповідний закон Тимчасового Уряду та Центральної Ради від 14 серпня 1917 року.

На регіональному рівні функції міністерств виконували ті ж самі губернські управління акцизними зборами і місцеві продовольчі управи, які поєднували розподіл цукру серед населення через карткову систему (місячна норма становила 3 фунти (1,35 кг) на особу) та вільного продажу за цінами, що не повинні були перевищувати встановлені державою. Зрозуміло, відпущений цукор за картками не міг задовольнити вимоги всіх споживачів, а, відповідно, створювався ажіотаж на цукровому ринку, що призводило до поширення спекуляції [9, с. 237].

У другій половині травня 1918 року скасовано карткову систему продажу цукру і ухвалено закон «Про підвищення постійних продажних цін на цукор» [3, с. 188]. Також дозвіл вільного продажу цукру було закріплено юридично у згаданому Законі про державну монополію, де зазначалося: *«Скарбовий цукор продавати без карток, надавши право Міністрові фінансів організувати цей продаж в населених пунктах і містах на комісійних умовах, а також з скарбових скарбниць, плян же розподілу складається Міністром продовольчих справ по згоді з Міністром фінансів»* [4, с. 115]. Поєднання системи розподілу та вільним продажем ще більше ускладнювало ситуацію з забезпеченням цукром населення та ціновими спекулятивними проявами.

Для втілення в життя Закону уряду про монополію було виділено Міністерству фінансів кредит у 140 млн. руб., який було цілком використано для розрахунку з цукрозаводчиками. Тоді ж були підвищені постійні монопольні та ринкові ціни на цукор, що вводилися з 15 травня 1918 року. У законодавчому порядку було встановлено ціни: для цукрового піску – від 37 крб. 20 коп. до 60 крб. та від 40 крб. до 80 крб. – для рафінаду за пуд, з 1 липня ціни зросли до 80 крб. та 100 крб. відповідно, а з 1 вересня 1918 року, у зв'язку з загальним підвищенням цін і необхідністю наповнення

бюджету тощо, їх було підвищено до 100-120 крб. за пуд [5, с. 115-116]. Цей чітко визначений захід дав великий валовий прибуток, понад 1/3 загальної кількості, тобто було отримано від монополії на реалізацію цукру 355 млн. крб. бруто. Цукор і горілчані вироби у ті часи були найліквіднішими продуктами українського народного господарства, прибутки від реалізації яких забезпечували головним чином міцність українських грошей у період існування Гетьманату [4, с. 14].

Багато цукру (до 3 млн. пудів) контрабандою вивозилось до Росії, де на нього була значно вища ціна, багато його розкрадалось австро-німецькими військами. Тепер держава брала процес розподілу цукру під свій контроль. Причому розподілом цукру займалось не міністерство продовольства, а міністерство фінансів. Весь цукор пісок закуповувався державою за сумарними із собівартістю цінами. Продаж проводився казенним управлінням. Введення монополії на цукор дало змогу державі фінансувати також цукрові заводи, які не мали своїх обігових коштів [6].

Місцевим адміністраціям уряд ставив завдання розширити посівні площі цукрових буряків і забезпечити цукрові заводи сировиною. Оскільки, у порівнянні з 1917 роком, площа бурякових плантацій зменшилась у 1918 році майже наполовину, 14 червня вийшов закон «Про право забезпечення цукрових заводів буряками врожаю 1918 р.». Згідно цього акту, весь урожай буряків, посіяних на власних чи орендованих землях цукрових заводів, мав належати заводам, незалежно від того, ким засіяна бурякова плантація. У законі визначено порядок відшкодування витрат тим, хто засіяв та обробляв площі буряків [3, с. 189]. Однак заходи уряду щодо підтримки цукрової промисловості не дали бажаних результатів.

Із 4 жовтня 1918 р. набрав чинності Закон про деякі зміни та доповнення до існуючих законів про продаж цукру, який встановлював більш жорсткий правовий контроль над його виробництвом та регулював продаж [14, с. 1]. Однак, вони не були ефективними, оскільки спрямовувалися тільки на боротьбу із наслідками, а система розподілу цукру в

країні була переглянута лише наприкінці існування Гетьманату. 3 грудня 1918 року урядом на таємному засіданні було ухвалено, внесений А. Ржепецьким, Законопроект про вилучення з обігу на ринку цукру вільного продажу, який, втім, уже не встиг увійти в дію [5, с. 117].

Підсумовуючи, зазначимо, що Перша світова війна та революційні події в Україні зруйнували потужну конкурентноздатну

цукрову промисловість, яка була створена на початку ХХ ст. Уряди прикладають всі зусилля для збереження та охорони цукрової галузі, а також обирають найбільш доцільний в інтересах країни захід – державну монополію, якою завершилось створення єдиної загальнодержавної економічної системи регулювання виробництва, розподілу та споживання продукту цукрової промисловості.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Ковальова Н. А. Аграрна політика українських національних урядів (1917-1921 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01 – «Історія України». – Дніпропетровськ, 1999.
2. Борисов В. І. З досвіду рішення продовольчої проблеми в Україні 1917-1920 рр. (зрівняльний аналіз політичних партій): автореф. дис. ... д-ра іст. наук: спец. 07.00.01 – «Історія України». – К., 1993.
3. Лозовий В. Продовольче становище в Україні в період Гетьманату: політика влади і реакція селянства (1918 рік) // Студії з історії української революції 1917-1921 років. – К., 2011.
4. Гай-Нижник П. П. Теоретичні засади фінансової системи Української держави у 1917-1919 рр. // Український історичний журнал. – 1998. – Вип. 4 (№ 420).
5. Гай-Нижник П. П. Фінансова політика уряду Української Держави Гетьмана Павла Скоропадського (29 квітня – 14 грудня 1918 р.). – К., 2004.
6. Нечай Н. Фінансова та податкова політика за часів української державності (1917-1919 рр.) // Вісник податкової служби України. – 2011. – № 27.
7. Архипов Г. К. Сахарная промышленность и крестьянское свекловодство. – Х., 1923.
8. Ксензенко Н. И. Решение аграрного вопроса в свекловодящих районах Украины (1917-1922 гг.) // Вопросы истории. – 1972. – № 2.
9. Герасимов Т. Ю. Цукрова спекуляція на Поділлі доби Української держави П. Скоропадського (квітень-грудень 1918 р.) // Гуржіївські історичні читання. – Черкаси, 2011. – Вип. 4.
10. Пилипенко О. Видатні українські підприємці ХІХ – початку ХХ ст. // Київська старовина. – 2009. – № 3(387).
11. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 1434, оп. 1, спр. 8 Листи та прохання цукрових заводів, управителів акцизних зборів про відтермінування сплати акцизу, призначення на посади, асигнування коштів.
12. ЦДАВО України, ф. 462, оп. 1, спр. 5 Отдел циркуляров.
13. Народня воля. – 1917. – 12 грудня.
14. Державний вісник. – 1918. – 13 жовтня.

РЕЦЕНЗЕНТИ: д.і.н., професор **Г. В. Боряк**; д.і.н., професор **Ю. В. Котляр**